

לא תתגודדו

הרב אליעד שארף

1. מבוא

כידוע בשל פיזור הגלויות והיעדר גוף הלכתי כלל ישראלי רבו המחלוקות בישראל ו"לא נעשית התורה כב' תורות אלא כתורות אין מספר" – כדבריו הקשים של רבי יוסף קארו בהקדמתו לבית יוסף. במרוצת הדורות פשטו המחלוקות בישראל ולכל קהילה ולכל משפחה כמעט ישנם מנהגים והלכות משלהן. נוסף על כך, התפתחותן של דרכי הפסיקה השונות גרמה למספר עצום של מחלוקות בפרטי הדינים למעשה.²⁴¹ אף מצינו מחלוקות קיצוניות שבהן האחד סובר שדבר כלשהו הוא מצווה ובעיני אחר יש עבירה בדבר.²⁴²

בדור האחרון התקבצו תפוצות ישראל והתעוררה מבוכה בעם. אחים בני עם אחד חושבים איש את מבטאו של חברו לכזה שאין יוצאים בו ידי חובה,²⁴³ ופעמים שעדה אחת לא תענה אמן על ברכות חברתה.²⁴⁴ מנגד, עולים דברי התורה "לא

²⁴¹ דוגמאות: א. המחלוקת היסודית בכללי הפסיקה בין הבית יוסף לדרכי משה, המובאת בהקדמה לחיבוריהם; ב. המחלוקת הגדולה כיצד יש לפסוק במחלוקת בין הפשט לקבלה (חלוקים בה רבים וטובים כגון הבן איש חי מול הגר"ע יוסף); ג. המחלוקת במשקלו של כל ראשון, כגון הרמב"ם מול ר"ת ור"י (אבקת ווכל סי' לב מול הקדמת הים של שלמה למסכת חולין).

²⁴² למשל, המחלוקת בשילוח האם מהקן כאשר אינו לוקח את הביצים: יש הסוברים שאין מצווה לשלח את האם אם אינו לוקח את הבנים, וממילא עובר על איסור תורה של צער בעלי חיים – רבנו בחיי לפרשת כי תצא, וכן הוכיחו אחרונים רבים מהתוס' קידושין לד ע"א ד"ה מעקה. וכן דעת החתם סופר או"ח סי' ק; הנצי"ב במרומי שדה על חולין; חזון איש יו"ד סי' קעה, ופוסקים רבים נוספים. לעומת זאת אחרונים רבים סוברים שהמוצא קן ציפור – מצווה שישלח את האם, גם אם אינו צריך את הבנים – ברכי יוסף ובית לחם יהודה יורה דעה סי' רצב.

²⁴³ ראה למשל מה שכתב על זה הגר"מ מאזוז בספרו בית נאמן חלק א סי' א.

²⁴⁴ ראה שיטת הגר"ע יוסף בספריו שו"ת יביע אומר חלק א או"ח סי' כט אות יד; ח"ב או"ח סי' יג אות ח; שו"ת יחוה דעת חלק ד סוף סי' לא.

תתגודדו²⁴⁵ – "לא תיעשו אגודות אגודות"²⁴⁶, איסור ככל שאר האיסורים שנשכח כמעט בדורנו.

בע"ה במאמר זה נברר מעט את איסור אגודות אגודות, וניגע בהשלכה מעשית של אדם המתפלל בבית כנסת הנוהג בשונה ממנהג אבותיו.

2. לא תתגודדו²⁴⁷

1. הצייוי

בחומש דברים יד, א נאמר: "בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱ-לֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְדוּ וְלֹא תִשְׁיִמוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמֵת". פשט הפסוק מדבר על האיסור לנהוג כגויים הפוצעים עצמם כאות צער על המת. אולם חז"ל בתלמוד במסכת יבמות יג ע"ב לומדים מ"לא תתגודדו" ש"לא תיעשו אגודות אגודות", היינו שאין לנהוג שני מנהגים שונים במקום אחד.²⁴⁸ כאשר אין הלכה אחידה, אנו עוברים יום יום ושעה שעה על איסור "לא תתגודדו" כפי שנבאר בהמשך.

2. הצגת הסוגיה

החכמים הדנים בסוגיה תלמודית זו הם ר' יוחנן וריש לקיש, רב ושמואל, אביי ורבא. נציג את הסוגיה בלשוננו:

"לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות [רבי יוחנן וריש לקיש דנים אם מחמת איסור אגודות אגודות היתה הלכה אחידה בכל עם ישראל. רבי יוחנן סובר שלא היתה הלכה אחידה, וריש לקיש חולק]...

אמר לו רבי יוחנן לריש לקיש: למדנו שמקום שנהגו לעשות מלאכה בערב פסח עד חצות – עושים, ומקום שנהגו שלא לעשות – אין עושים, ומכאן שאין הלכה אחידה? אמר לו ריש לקיש: אני מדבר על איסורים ואתה מקשה ממנהגים?...

הקשה רבי יוחנן ממחלוקת בית שמאי ובית הלל אם מותר לעשות מלאכה בליל בדיקת חמץ, שרואים משם שיש חילוק בהלכה. טען כנגדו ריש לקיש שהימנעות מעשיית מלאכה באותו זמן היא התנהגות פסיבית ובה אין איסור אגודות אגודות,

²⁴⁵ דברים יד, א.

²⁴⁶ יבמות יג ע"ב.

²⁴⁷ נעזרתי בספר 'טל אמרתי' של הרב טל דואר.

²⁴⁸ בהמשך נדון באילו תחומים נוהג איסור 'לא תתגודדו'.

משום שהרואה אומר שזה שאינו עושה מלאכה זה משום שאין לו מה לעשות ולא מחמת ההלכה.

הקשה רבי יוחנן לריש לקיש שבית שמאי מתירים הצרות לאחים, ובית הלל אוסרים! ענה לו ריש לקיש: האם אתה סובר שעשו בית שמאי כדבריהם?! אלא לא עשו בית שמאי כדבריהם. ורבי יוחנן אומר: עשו ועשו.

ובמחלוקת זו חולקים רב ושמאל, רב סובר שבית שמאי לא עשו כדבריהם, ושמאל חולק וסובר שבית שמאי עשו כדבריהם.

על שיטת רבי יוחנן שאומר שעשו בית שמאי כדבריהם, קשה, שהרי: "לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות!

אמר אביי: האיסור 'לא תתגודדו' הוא כגון שני בתי דין בעיר אחת, הללו מורים כדברי בית שמאי והללו מורים כדברי בית הלל, אבל שני בתי דין בשתי עיירות – אין בזה איסור.

אמר לו רבא: והרי בית שמאי ובית הלל כשני בתי דין בעיר אחת נחשב! אלא אמר רבא: האיסור 'לא תתגודדו' הוא כגון בית דין בעיר אחת, חלק מורים כדברי בית שמאי וחלק מורים כדברי בית הלל, אבל שני בתי דינים בעיר אחת – אין בזה איסור.

3. האם מוסכם שקיים איסור כזה?

מלימוד הסוגיה בתלמוד עולה בברור שלשיטת ריש לקיש ישנו איסור כזה. יתרה מזאת, מכוח איסור זה סובר ריש לקיש שלעולם לא היו מחלוקות למעשה, אלא תמיד הגיעו להכרעה או להנהגה אחידה,²⁴⁹ שהרי לשיטתו איסור זה כולל אפילו שוני הלכתי בערים שונות. מרן הרב קוק זצ"ל כותב בשו"ת משפט כהן²⁵⁰ ששיטת הירושלמי כדעת ריש לקיש, שיש איסור אגודות אפילו בשתי עיירות.

בשיטת רבי יוחנן ישנה מחלוקת בין הראשונים אם לדעתו קיים איסור אגודות אגודות. יש הסוברים²⁵¹ בדעתו שאין איסור אגודות (ואפשר שכך סובר שמאל), ויש הסוברים²⁵² שרבי יוחנן מסכים עם ריש לקיש שישנו איסור כזה.

²⁴⁹ דווקא בהלכה, משום שלשיטתו מותר שמנהגים שונים יונהגו במקום אחד.

²⁵⁰ סימן קכה.

²⁵¹ הרשב"א והרי"ד.

²⁵² הריטב"א והרא"ש.

הרב קוק מחזק את השיטה האומרת שרבי יוחנן מודה שקיים איסור אגודות אגודות ומספר נימוקים עמו:

נימוק אחד הוא: התלמוד מביא לימוד גמור לאיסור אגודות אגודות, ואם רבי יוחנן חולק על עצם קיום דין זה, היה התלמוד צריך לשאול מה לומד רבי יוחנן מהפסוק, כך שמיותר את לימודו של ריש לקיש.

נימוק נוסף הוא: הדרשה האוסרת אגודות אגודות מפורשת בספרי,²⁵³ שהוא מקור תנאי. אם רבי יוחנן שהוא אמורא חולק על דרשה זו, היה התלמוד צריך לברר מי הוא התנא שעליו נשען רבי יוחנן. וכן הסוגיה אינה נוקטת שדברי רבי יוחנן הם מכוח 'תנא ופליג'. הרי אפילו כשהתלמוד עושה שימוש ביישוב 'תנא ופליג', זה רק במקום דוחק גדול ורק על רב ורבי חייא.²⁵⁴ רב חשוב מרבי יוחנן,²⁵⁵ ואם כן ודאי שאין לומר זאת על רבי יוחנן.²⁵⁶

הלכה למעשה נקטו כל הראשונים והאחרונים כדבר פשוט שיש איסור אגודות אגודות,²⁵⁷ משום שההלכה כאביי ורבה הסוברים שקיים איסור זה.

3. גדר האיסור – איסור תורה או איסור חכמים?

כפי שכבר הוזכר לעיל, פשט הפסוק מלמד איסור גדידה על מת, והתלמוד אומר שטמון כאן איסור נוסף של אגודות אגודות. יש מקום להבין שדרשת התלמוד היא אסמכתא בעלמא, אך מפשט הסוגיה ושתיקת הראשונים נראה בבירור שמדובר באיסור תורה.

על זה יש להוסיף שאין ולו ראשון אחד שכתב במפורש שמדובר באיסור מדברי חכמים. מנגד ישנם כמה ראשונים שכתבו במפורש שמדובר באיסור תורה.²⁵⁸ נוסף על אותם ראשונים יש למנות את הרמב"ם במשנה תורה, שבעיסוק באיסור גדידה על מת הנלמד מ"לא תתגודדו" הוא מוסיף וכותב:²⁵⁹ "ובכלל אזהרה זו שלא יהיו

²⁵³ דברים פסקה צו.

²⁵⁴ על רב – כתובות ח ע"א; על רבי חייא – בבא מציעא ה ע"א.

²⁵⁵ ראה רש"י חולין נד ע"א ד"ה בישיבה.

²⁵⁶ וכך כתב בספר הליכות עולם על כללי הגמרא לרבי ישועה בן יוסף הלוי מארץ תלמיסאן.

²⁵⁷ אפילו אם רבי יוחנן ושמואל סוברים שלא קיים איסור אגודות אגודות.

²⁵⁸ החינוך, הריטב"א והמהר"ל.

²⁵⁹ הלכות עבודה זרה יב, יד.

שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג במנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקת גדולה וכתוב לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות". מניסוח זה נראה שהרמב"ם סובר שמדובר באיסור תורה, וכן מוכח מדברי הכסף משנה על אתר שלמד שמדובר באיסור תורה.

אמנם הפרי חדש²⁶⁰ והחיד"א²⁶¹ הבינו מדברי הרמב"ם בספר המצוות הנוגעים לדין זה²⁶² שמדובר באסמכתא בעלמא. אך ישנם החולקים²⁶³ על הבנתם ולומדים שגם בספר המצוות הרמב"ם סובר שמדובר באיסור תורה.

כך או כך, אפילו ישנה סתירה בין ספר המצוות למשנה תורה – מוסכם שיש לפסוק כדברי הרמב"ם במשנה תורה.

נמצא שהראשונים נקטו שמדובר באיסור תורה, וכך שיטת הרמב"ם במשנה תורה, ורק בדעת הרמב"ם בספר המצוות ישנה מחלוקת אם מדובר באיסור תורה או לא. לכן ודאי שיש לנקוט שאיסור זה הוא איסור תורה. אחת ההשלכות המשמעותיות לכך היא שבספקות יש לנקוט לחומרא משום ספק דאורייתא לחומרא.

4. טעם האיסור

רבים מהראשונים²⁶⁴ נקטו שאיסור אגודות אגודות הוא מטעם שהתורה נראית כשתי תורות. דהיינו נדרש מאיתנו להתנהג באופן אחיד ולא שכל קבוצה תעבוד את ה' אחרת, משום שתורה אחת ירדה מן השמים ולא שתיים או יותר חלילה.

ביתר חריפות כתב הריטב"א²⁶⁵: "הכי קאמר קרא בנים אתם לה' אלוקיכם וכיוון שאתם בני אב אחד ואל אחד, ראוי הוא לכם שלא תעשה אגודות אגודות וכאילו יש כאן שתי תורות ושני אלהות".

יש מהראשונים²⁶⁶ שכתבו שטעם האיסור הוא משום מחלוקת, שאם כל קבוצה תנהג אחרת, יביא הדבר לוויכוחים ומריבות.

²⁶⁰ מים חיים על הרמב"ם.

²⁶¹ יעיר און מערכת ח אות ב.

²⁶² מצווה לא תעשה מה.

²⁶³ כגון הרב אשר וייס.

²⁶⁴ רש"י, רשב"א, רא"ש, מאירי, ר' אברהם מן ההר ונימוקי יוסף.

²⁶⁵ יבמות יג ע"ב ד"ה מאי לא.

²⁶⁶ הרמב"ם והחינוך.

יש מהאחרונים שכתבו כמה נפקא מינות בין הטעמים. לדוגמה, איסור אגודות אגודות במנהגים – למאן דאמר שלא תיראה תורה כשתי תורות, האיסור שייך דווקא בהלכות ולא במנהגים, אך למאן דאמר משום מחלוקת – ודאי שגם במנהגים שייך טעם זה.

אולם יש להקשות שהרי לא דרשינן טעמא דקרא, ואם כן מדוע על פי טעמיהם של הראשונים למדו האחרונים נפקא מינות? אלא נראה שאותם אחרונים הבינו שלא מדובר בטעם בלבד אלא בגדר הלכתי. כשרש"י וסיעתו הסבירו שטעם האיסור הוא משום שתי תורות, כוונתם שזה הוא גדר האיסור, ולכן כאשר לא מתקיים החשש לשתי תורות אין האיסור קיים. הסבר זה שריר, לדעת אותם אחרונים, גם בדעת הרמב"ם וסיעתו שנקטו הסבר של מחלוקת, שאין זה רק טעם אלא גדר הלכתי.

וכאמור, הואיל ומדובר באיסור תורה, יש לנקוט כשני ההסברים לחומרא.

מעניינת הערתו של הרב אשר וייס שאין כלל מחלוקת בין הראשונים בטעם האיסור, שהרי התלמוד בסנהדרין פח ע"ב אומר מפורשות: "משברו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו כל צרכן, רבו 'מחלוקת' בישראל ו'נעשית התורה כשתי תורות". רואים שחז"ל נקטו שההסברים של מחלוקת ושלא תהיה תורה כשתי תורות הם שני צדדים של אותה מטבע, ואינם דברים שונים ומנותקים.

5. מחלוקת אביי ורבא

רוב הראשונים²⁶⁷ פסקו כשיטת רבא שאין איסור בשני בתי דין בעיר אחת, והאיסור הוא דווקא כאשר חלק מבית הדין מורה הוראה מסוימת וחלקו האחר מורה הוראה שונה. פירוש הדבר שקהילה אחת שחיה יחד במשותף – יש לה לנהוג בהלכה אחידה. אך שתי קהילות שחיות זו לצד זו וכל אחת חיה בנפרד מחברתה, יכולות לנהוג על פי הלכות שונות אף שהן בעיר אחת.

מיעוט ראשונים²⁶⁸ פסקו כשיטת אביי שאסור שני בתי דין בעיר אחת ומותר דווקא בשתי עיירות. דהיינו אפילו קהילות החיות בנפרד, אם הן בעיר אחת – יש עליהן חובה לנהוג בהלכה אחידה.

²⁶⁷ רי"ף, רבב"ן, רי"ד, ההשלמה, רא"ש, רא"ה, ריא"ז, מאירי, רבנו ירוחם, חינוך והאגודה.

²⁶⁸ רמב"ם, סמ"ג וסמ"ק.

להלכה פסקו ר' יוסף קארו בשו"ת אבקות רוכל²⁶⁹ והמגן אברהם²⁷⁰ להתיר לקהילות נפרדות החיות בעיר אחת לנהוג בהלכות שונות משום שהכריעו שהלכה כרבא.

6. במה שייך האיסור

מוסכם שיש איסור אגודות אגודות בהלכות שהן מהתורה או מדרבנן. אך האם איסור זה נוהג במנהגים, כגון: המנהג להימנע מתספורת בימי ספירת העומר? יש הסוברים שבמנהגים אין איסור אגודות אגודות,²⁷¹ אך מהרמב"ם משמע שיש איסור.²⁷²

7. שיטת הרמ"א

בדיני אבלות בימי ספירת העומר כתב הרמ"א²⁷³ שיש מנהגים שונים באילו ימים יש להימנע מתספורת בימים שבין פסח לשבועות, והוסיף: "ולא ינהגו בעיר אחת מקצת מנהג זה ומקצת מנהג זה, משום לא תתגודדו".

מפשט דברי הרמ"א למדים אנו שלוש נקודות:

נקודה ראשונה – יש איסור אגודות אגודות במנהגים ולא רק בהלכות, שהרי איסור תספורת בימי ספירת העומר אינו אלא מנהג.

נקודה שנייה – יש איסור גם בהימנעות ממעשה, שהרי הרמ"א עוסק בהתנהגות פסיבית של אי הסתפרות. לדוגמה, אם מנהג העיר להסתפר מל"ג בעומר ואילך, אנשים שיימנעו מתספורת עד חג השבועות יוצרים איסור 'לא תתגודדו', אף שהם רק נמנעים מעשייה.

נקודה שלישית – נראה שהרמ"א פסק כרמב"ם²⁷⁴ שבעיר אחת אסור שיהיו שני בתי דין, אלא יש חובה שבאותה עיר ינהגו מנהג אחיד, וההיתר של שני בתי דין הוא דווקא בשתי עיירות.

²⁶⁹ סימן לב.

²⁷⁰ אורח חיים סימן תצג ס"ק ו.

²⁷¹ מאירי, מהר"ם גאלאנטי, מהר"י טאיטאצק ומהרשד"ם.

²⁷² ערוך השולחן מסביר שלרמב"ם דווקא במנהגים יש איסור אגודות אגודות, אך בהלכות אין איסור אגודות אגודות, אלא החובה לנהוג בהלכה אחת נובע מהחובה של 'אחרי רבים להטות'.
²⁷³ או"ח סימן תצג סעיף ג.

²⁷⁴ שנקט להלכה כשיטת אביי.

על ההבנות הללו יש להעיר את הדברים הבאים:

על הנקודה הראשונה – אפשר שדעת הרמ"א שהאיסור נוהג דווקא במנהגים ולא בהלכות.²⁷⁵

על הנקודה השנייה – מרן הרב קוק זצ"ל²⁷⁶ כתב שכאשר מדובר בקבוצה גדולה שנוהגת אחרת, אפילו בהימנעות ממעשה יש איסור, משום שזה בולט. אך ביחיד אפשר שישכים הרמ"א שאין איסור אגודות אגודות בהתנהגות פסיבית.²⁷⁷

על הנקודה השלישית – כמו שהראינו לעיל, רוב הראשונים פסקו כשיטת רבא שמותר שני בתי דין בעיר אחת, וקשה אפוא מדוע נקט הרמ"א לחומרא לכן אפשר להציע שהרמ"א מסכים שהלכה כרבא, ואת כוונת דבריו ניתן להסביר בשני פנים:

1. כאשר יש בעיר אחת שני בתי דין, אפשר שכל קהילה תלך ב'הלכות' על פי בית הדין שלה. אך ב'מנהגים' חייבים להתנהג במנהג אחד, משום שההיתר של שני בתי דין מאפשר התנהגות שונה בהלכות אך לא במנהגים שהרי העיסוק של בית הדין הוא בפסיקת הלכה.

2. ניתן לתרץ על פי שיטת האור לציון הכותב שמותר לספרדים ולאשכנזים לנהוג אחרת בהלכות, אך צריך שכל הספרדים ינהגו באותו מנהג וכל האשכנזים ינהגו באותו מנהג. וזו כוונת הרמ"א שער שבה כולם באותה שיטת פסיקה, עליהם ללכת על פי מנהג אחד לכל יושבי העיר.

8. המתפלל בבית כנסת השונה ממנהגו

מצוי הדבר שישנם אנשים המתפללים בבית כנסת השונה ממנהגם. נשאלת השאלה, האם רשאי אדם להתפלל ולנהוג בבית הכנסת בשונה מהמנהג המקומי?

רבים מאחרוני זמננו נוקטים שהעדויות השונות נחשבות לשני בתי דין בעיר אחת, ולכן כל אחד יכול לשמור על מנהג אבותיו. אך רבים מהם כתבו שיש לשמור על מנהג

²⁷⁵ אך יש לברר אם יש לשיטה זו בית אב בדברי רבותינו הראשונים.

²⁷⁶ משפט כהן סימן קכה.

²⁷⁷ בהצגת הסוגיה ראינו שלדעת ריש לקיש אין איסור אגודות אגודות בהתנהגות פסיבית. ויש לומר שאין בזה הלכה כריש לקיש או ששם מדובר ביחיד וכאן ברבים.

בתי הכנסת ובתוך בית הכנסת אין לשנות ממנהג המקום בדברים שבפרהסייה.²⁷⁸ דהיינו שבתפילת לחש וכן בחלקי התפילה שלא ניכר השוני לציבור, יכול כל אחד להתפלל כמנהג אבותיו.

אולם פאת השולחן²⁷⁹ חולק ומחמיר שיש להתפלל בנוסח המקום אפילו בתפילת לחש. מנגד הגר"ע יוסף²⁸⁰ סובר שיש להקל ולנהוג כמנהג אבותיו גם בדברים של פרהסייה.

על פי הדברים שראינו עד כה, בפשטות איסור 'לא תתגודדו' הוא איסור תורה, ולכן הרוצה להחמיר עדיף שיחמיר בזה, מאשר להחמיר במנהג אבות. לכן מי שמתפלל בבית כנסת הנוהג שונה ממנהגיו, בדברים שבפרהסייה נכון שינהג כמנהג המקום. המחמיר גם בדברים שבצנעא לנהוג כמנהג המקום, תבוא עליו ברכה שמחמיר באחדות התורה והאומה.

²⁷⁸ משיב דבר סימן יז; אגרות משה בהשמטות לאורח חיים סימן כג בד"ה והתפילה בלחש; מהר"ם

בריסק ח"ב סימן כח.

²⁷⁹ סימן ג.

²⁸⁰ יביע אומר ח"א סימן י.